

**ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆ ԱՌԱՆՑ
ՇԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ**

Գ.Ա. Վահանյան, տնտեսագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու,
UNIDO-ի միջազգային փորձագետ

Տնտեսական հեղափոխությունը նախ և առաջ պետք է հիմնված լինի **գիտատեխնիկական հեղափոխության** հիմքի վրա: Գիտատեխնիկական հեղափոխության արդյունքները կախված են **առաջնորդներից՝** բարձրագույն որակավորում ունեցող կառավարման անձնակազմից՝ կառավարման բնագավառի **գիտության դոկտորներից:**

Կառավարման գիտությունը բաղկացած է երեք հիմնական հատվածներից՝ ընդհանուր կառավարում, ֆունկցիոնալ կառավարում եւ կիրառական կառավարում:

Բարձրագույն որակավորում ունեցող կառավարման անձնակազմը, ըստ վերոնշյալ հատվածների, պատրաստվում է տնտեսական գիտությունների բնագավառում, մասնավորապես՝ «Ը.00.02» շիֆրով (համապատասխանում է Ռուսաստանի «08.00.05») **«Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն եւ կառավարում»:** Այն ներառում է այնպիսի ենթաօլորտներ, ինչպիսիք են՝ տնտեսության և ձեռնարկությունների կազմակերպում, արտադրության կազմակերպում եւ կառավարում, նորարարության կառավարում, տարածաշրջանային տնտեսություն, լոգիստիկա, աշխատանքային տնտեսագիտություն եւ ժողովրդագրություն, բնապահպանական տնտեսագիտություն, բիզնես տնտեսագիտություն, մարքեթինգի կառավարման, գնագոյացման, տնտեսական անվտանգության, ապրանքների ստանդարտացման եւ որակի կառավարման, հողի, ընդերքի, կրթության և գիտության, մարդկային և ինտելեկտուալ կապիտալի կառավարման, հանգստի և զբոսաշրջության կառավարում:

Այս ենթավոլորտներն արտացոլում են **ֆունկցիոնալ եւ կիրառական կառավարման գիտության** հիմնական բովանդակությունը: Բարձր որակավորում ունեցող նման կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման որակը կախված է կրթության և գիտության որակից, հավա-

սարակչոված վերարտադրության եւ բաշխվածության ռազմավարությունից:

Կառավարման օբյեկտներն են՝ տարբեր չափերի, մակարդակների, գործողության ոլորտների, սեփականության ձևերի, տեսական եւ մեթոդաբանական սկզբունքների, տարբեր մեթոդներով եւ մոդելներով կառավարվող տնտեսական համակարգերը, ինչպես նաեւ տնտեսական համակարգերի զարգացման ինստիտուցիոնալ եւ ենթակառուցվածքային ասպեկտները: Տնտեսության ոլորտների կառավարման ուսումնասիրման թեմաներն են. տնտեսական համակարգերի ձեւավորման, զարգացման (կայունացման) եւ ոչնչացման գործընթացում առաջացող կառավարման հարաբերությունները:

Կառավարության արդյունավետության եւ որակի բարձրացման խնդիրների առաջադրման համար առավել մրցունակ է համարվում **կիրառական կառավարման ոլորտում** որակյալ անձնակազմի առկայությունը: Նման անձնակազմի բացակայությունը արտացոլվում է տնտեսության բոլոր ոլորտներում պետական կառավարման արդյունավետության անկման բովանդակության մեջ: **1994-2018** թվականների շայաստանում տնտեսության բոլոր ճյուղերում պաշտպանվել է «Տնտեսության նրա ոլորտների տնտեսագիտություն եւ կառավարման» գիտության բնագավառում **10 դոկտորական ատենախոսություն**, տնտեսագիտության այլ ոլորտներում՝ **ընդհանուր 55 ատենախոսություն**: Արդյունքները ցույց են տալիս հետեւյալ **հակասությունները**.

1. Շայաստանում, միջին հաշվով, եթե դոկտորի եւ ուսանողների հարաբերակցությունը հասնում է **1/187**, ապա տնտեսագիտության բնագավառում **1/220** ուսանող:

2. Լավագույն ռուսական բուհերից մեկում, ԲՏԴ-ում **1 դոկտորին** հասնում է **56** ուսանող:

3. Եվրոպական երկրներում բուհերում հարաբերակցությունը **դասախոս/ուսանող** կազմում է **1/14**, Հյուսիսային Ամերիկայում՝ **1/17**, համեմատության համար՝ 1992 թ. ԽՍՀՄ-ում եղել է **1/8**:

Որքան բարձր է գիտության դոկտոր/ուսանողի հարաբերակցությունը, այնքան բարձր է կրթության որակը եւ ապագա կառավարչի գործունեության արդյունավետությունը՝ պետական կառավարման

որակը: Ուսուցման որակի չափման եւ գնահատման ամենաարդյունավետ ցուցանիշը դոկտոր/ուսանողի հարաբերակցությունն է: Հայաստանում այդ հարաբերակցությունը չի համապատասխանում ժամանակակից պահանջներին: Գործնականում սխալ կարծիք կա, որ եթե կառավարիչը կամ պետական ծառայողը ունենա տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճան, ապա դա բավարար է, որպեսզի կառավարման որոշումները կարողանան ճանաչվել որակյալ, իսկ կառավարումը՝ արդյունավետ:

Այսպիսով, տեսական տնտեսագիտության բնագավառի տնտեսագետների, գործարարների, ֆինանսիստների, բանկիրների, հաշվապահների, պատմաբանների, արեւելագետների, իրավաբանների, ֆիզիկոսների, բնաստերների կամ մաթեմատիկոսների, որպես խորհրդականների, վարչապետների, նախագահի օգնականների կամ խորհրդականների առկայությունը չի կարող երաշխավորել անհրաժեշտ եւ բավարար պայմաններ կառավարման որակյալ որոշումների կայացման համար, մասնավորապես՝ գիտատեխնիկական և տնտեսական հեղափոխություններն ավարտին հասցնելու համար:

Ինչպիսի օրինակաչափություններ ենք արձանագրում ՀՀ-ում կառավարման բնագավառում.

1. տնտեսագիտության դոկտորների թվի նվազեցման միտում ինչպես պետական կառավարման ոլորտում, այնպես էլ կրթական ոլորտում,

2. տնտեսագիտության դոկտորների թվաքանակի կրճատման միտում, մասնավորապես՝ «տնտեսության նրա ոլորտների տնտեսագիտության և կառավարման» բնագավառում,

3. տնտեսագիտության թեքնածուների թվաքանակի կրճատման միտում արդյունաբերության ոլորտների կառավարման տարբեր սեգմենտներում.

4. կառավարման եւ տնտեսության տարբեր ոլորտներում մասնագետների կրթության որակի նվազեցում,

8. տնտեսության, տնտեսագիտության և կառավարման ոլորտներում հետազոտությունների որակի նվազեցման միտում,

9. գիտելիքների առևտրայնացման եւ տեխնոլոգիաների տրանսֆերի ոլորտում մասնագետների բացակայություն,

10. արտերկրում գրանցված արտոնագրերի եւ գյուտերի քանակի կրճատման միտում.

12. համաշխարհային վարկանիշների ցուցանիշների անկման միտում՝ կառավարության կառավարման որակի մակարդակի նվազում; հարուստների եւ աղքատների եկամուտների անհավասարության մակարդակի կայուն աճ: Օրինակ՝ Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի (GI) 141 երկրներում գնահատման արդյունքում՝ 79 ցուցանիշների հիման վրա 2018թ. վարկանիշում Հայաստանը 68-րդ տեղում է, Ռուսաստանը՝ 46-րդ (<https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>): Թուրքիան, Վրաստանը և Իրանը առաջ են անցել ՀՀ-ից, այն դեպքում, երբ մի քանի տարի առաջ զիջում էին ՀՀ-ին:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ դոկտորական թեզերի արդյունքներն առևտրայնացված չեն, դրանք չեն հաղորդվում գյուտերի, արտոնագրերի կամ հայտնագործությունների հայտերին: Հայաստանում պաշտպանած գիտության թեկնածուների եւ դոկտորների թվի դինամիկան 1994-2017թթ. հետևյալն է.

1994 թվականից մինչև 2017 թվականը պաշտպանած դոկտորների միջին թիվը գրեթե չի աճել (**21** → **23**): Նույն ժամանակահատվածում պաշտպանել են ֆիզմաթ. **158** եւ տեխնիկական գիտությունների **156** դոկտոր, բժիշկության՝ **168** դոկտոր, իսկ տնտեսագիտության՝ **55** **դոկտոր**:

Գիտությունների թեկնածուների թիվը գրեթե 4 անգամ ավելացել է (**55** → **230**), սակայն այդ աճը, փաստորեն, չի ազդել Հայաստանի տնտեսական զարգացման ցուցանիշների վրա: Ավելին, Հայաստանում **ինովացիոն ինդեքսի աճի տեմպերը կայունորեն նվազում են**: Հետևաբար, մենք արձանագրում ենք գիտական աշխատողների թվաքանակի աճի եւ նորարարության ինդեքսի ցուցանիշների անկման միջև **հակասություն**: Լուրջ խնդիրներ կան բարձր որակավորում ունեցող անձնակազմի պատրաստման, պլանավորման ու բախշման ոլորտներում:

Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքի համաձայն, գիտության դոկտորների թիվը եղել է **1997թ.**-ին՝ **412**, **2016թ.**-ին՝ **436**. չնչին աճ ենք գրանցում: Սակայն գիտությունների թեկնածուների ընդհանուր թիվը նվազել է՝ **1997թ.**-ին՝ **1776**, **2016թ.**-ին՝ **1578**: Այս պատկերը արտացոլվել է ոչ միայն արտոնագրերի եւ գյուտերի հայտերի քանակի աճի նվազեցման դինամիկայի վրա, այլև հետազոտությունների, կրթության եւ այլ ծրագրերի իրականացման համար ծախսերի կրճատման ցուցանիշների մեջ:

Այսպիսով, Հայաստանը վատնում է իր ինտելեկտուալ կապիտալը, հեղափոխական տեմպերով չի նախատեսում աճեցնել այս ոչ նյութական ակտիվը: 2016թ.-ին 1997թ.-ի համեմատ գիտական հետազոտություններ եւ զարգացում իրականացնող աշխատողների թիվը նվազել է 2,143 մարդով:

Այնուամենայնիվ, ավելի կարելու է խոսել ատենախոսությունների որակի, քան դրանց թվաքանակի մասին, ինչպես նաև գիտական հետազոտությունների արդիականության, տնտեսության առաջատար ոլորտների ատենախոսությունների արդյունքների պահանջարկը: Գիտական նորույթը, համապատասխանությունն ու գործնական նշանակությունը որակյալ գիտական աշխատանքների հիմնական հատկանիշներն են: Հայաստանում գիտության ճյուղերի կողմից ակադեմիական աստիճանների բաշխման վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ յուրաքանչյուր մասնաճյուղ ունի մոտավոր հավասար քանակությամբ պաշտպանություն, բացառությամբ տնտեսականի՝ կառավարման ոլորտում: **Տնտեսագիտական դոկտորական ատենախոսությունների թիվը մոտ երեք անգամ ավելի ցածր է ֆիզմաթ., բժշկական եւ տեխնիկական գիտությունների համեմատ, ինչը անթույլատրելի է:** Սա հստակ սպառնալիք է, որը հղի է տնտեսության ոլորտում ինքնիշխանության կորստով:

Այսինքն, տնտեսական հեղափոխությունն անհնարին է, եթե չունենանք, չապահովենք երկրում կառավարման բնագավառում որակյալ անձնակազմ՝ անհրաժեշտ քանակի եւ որակի աշխատող մասնագետներ իշխանության բոլոր թներում:

Անհրաձեժտ է բոլոր համալսարանների տնտեսագետների և կառավարման մասնագետների հաշվառում, դասակարգում, ռեյտինգավորում ու կոնցենտրացում մի հաստատության ներքո՝ տնտեսական հեղափոխության իրականացման համար բարձր որակի մասնագետներ պատրաստելու նպատակով: Անհրաժեշտ է ստեղծել միջբուհական բարձրագույն կառավարման դպրոց:

Համեմատության համար նշենք, **30 տարվա** ընթացքում ավելի քան 30% կորուստ ենք ունեցել՝ բարձր որակավորում ունեցող անձնակազմի: Հասկանալու համար, **400** կամ **500 գիտության դոկտոր շատ է, թե քիչ**, դիտարկենք հետևյալ տվյալները՝ «Էկոնոմիկայի բարձրագույն դպրոցում» (ՌԴ) ընդհանուր առմամբ կա **31,1** հազ. ուսանող, **554** գիտությունների դոկտոր եւ **1011** թեկնածու: Այս համալսարանում կուտակվել է ինտելեկտուալ կապիտալ, որը համադրելի է Հայաստանի համալսարանների համար՝ **81.648** ուսանող, **436** դոկտոր եւ **1579** թեկնածու:

Չենք հասկանում՝ կրթություն ոլորտում փոքր և միջին բիզնես ենք զարգացնում քաղաքացիների հաշվին, այն էլ չապահովելով մրցունակ որակ: **2016/2017թթ.** ուսումնական տարում, ըստ պաշտոնական վիճակագրության, ՀՀ **81648** ուսանողներից **«տնտեսագիտություն, բիզնես եւ կառավարում» մասնագիտություններով** սովորել է **12140** ուսանող: Ինչպես նշվեց, Ռուսաստանի մեկ տնտեսագիտական բուհում կրթվում է **31,1** հազ. ուսանող: Անհրաժեշտ է հեղափոխական մոտեցում՝ կտրուկ միջոցառումներ. ինչքան կարելի է պատրաստել ու շուկա հանել **անորակ «արտադրանք»:**

2018թ. «QS Emerging Europe and Central Asia University Rankings» - ում Երեւանի պետական համալսարանը եւ Ռուս-հայկական (Սլավոնական) համալսարանը, համապատասխանաբար զբաղեցրել են 181-190 տեղերը 201-250 տեղերից (<http://ysu.am/news/ru/YSU-> միջանկյալ վարկանիշ):

Երկրի նոր գիտական, ինովացիոն կառավարման դպրոցների զարգացումը վտանգված է հեղափոխության համար: 2001-2019թթ. բուհերում աշխատող դոկտորների թիվը նվազել է **57-ով**: Գիտության թեկնածուների թիվը՝ **198-ով**, պրոֆեսորների թիվը **941-ից** նվազել է մինչեւ

713 (228-ով) (www.armstat.am): Հայաստանը վերածվում է այլ երկրների համար տաղանդների և մրցունակ կադրերի դոնոր երկիր:

Եթե Ռուսաստանում աճում է պաշտպանաձևերի թիվը, ապա Հայաստանում հակառակը (2006թ.-ին՝ **164**, 2016թ.-ին՝ **137**): Հետդիպլոմային և դոկտորական կրթության ոլորտում մասնագիտությունների կառուցվածքը չի փոխվում և չի արտացոլում տնտեսական զարգացման կառուցվածքի փոփոխությունը: Ցուցանիշների նման անհավասարակշռությունը ցույց է տալիս կադրային քաղաքականության պետական ռազմավարության բացակայություն, մասնավորապես՝ տնտեսության, գիտության և կրթության բնագավառներում: Մարդկային ներուժի բարձր մակարդակ ունեցող (մարդկային զարգացման ինդեքսի առումով Հայաստանը **83-րդ տեղում է աշխարհում**) երկիրը զբաղեցնում է **97-րդ տեղը կառավարման ցուցանիշով**:

ԱՄՆ-ի փորձը

ԱՄՆ-ում կառավարությունը օգտագործում է մի շարք գործիքներ՝ մրցակցային միջավայրում տնտեսական աճ ապահովելու համար, հիմնված՝ գիտական և տեխնիկական հատկապես բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների աճի պլանավորման և ապահովման համար: ԱՄՆ-ում գիտությանն ուղղված ծախսերը ՀՆԱ-ի նկատմամբ կազմում են մոտ **2,6%**, Անգլիայում՝ **2,1%**, մեկ հետազոտողի միջին արժեքը տարեկան հասնում է մոտ **\$30,000-ի**: Բոլոր հետազոտական և գիտահետազոտական ծախսերի մոտ **23%** կիրառական հետազոտությունների համար են նախատեսված, իսկ **65%**՝ փորձարարական նախագծման և տեխնոլոգիական զարգացման համար: Բարձր որակավորում ունեցող գիտնականների վերապատրաստումը լուրջ ուշադրություն է հատկացվում երկրի ղեկավարության մակարդակով: Օրինակ, Միացյալ Նահանգների նախագահին առընթեր գործում է **գիտության խորհրդատվական կոմիտեն** 1970թ.-ից: Նա առաջարկել է մինչև և տարեվերջ պատրաստել մոտ **7,500 դոկտոր**: Գիտության մեկ դոկտորի պատրաստումը պահանջում է մոտ \$50,000: Իսկ առկա ասպիրանտի կրթաթոշակը ՀՀ-ում ամսեկան հիսուն դոլարին էլ չի հասնում:

Առաջարկություններ

- Անհրաժեշտ է ապահովել ասպիրանտների ու դոկտորանտների հետազոտությունների թեմաների արդիականացումը, համապատասխանեցումը երկրի հեղափոխական գործընթացներին:

- Բուհերը գործունեությունը գնահատելիս՝ հաշվի առնել նրանց ներդրումը տնտեսագիտության բնագավառում գիտությունների դոկտորների պատրաստման գործում:

- Հրաժարվել գիտության ճյուղերի դասակարգման եւ հետազոտական թեմաների հնացած անձնագրերի եւ դասակարգիչների անարդյունավետ համակարգից, բարձրացնել տնտեսության կառավարման գիտությունների մեջ կիրառական հետազոտությունների մասնաբաժինը:

- Գիտությունների ազգային ակադեմիան համապատասխանեցնել տնտեսագիտության և կառավարման նոր մասնագիտություններին և բնագավառներին:

- Օտարերկրյա պետություններում դոկտորական կրթության համար ավելացնել հատկացվող նպատակային տեղեր, մասնավորապես՝ կառավարման բնագավառում:

- Դոկտորական և ասպիրանտական կրթաթոշակների կտրուկ բարձրացում:

- Ներդնել քաղաքացիական ծառայողների աշխատավարձի բարձրացում՝ գիտական աստիճանների հիման վրա, ինչպես նաև ներդնել գիտական կենսաթոշակների ինստիտուտ, ինչպես արվել է, օրինակ, Ուկրաինայում: